

Over misdaden en straffen

Broers, Erik-Jan

Published in:
Nederlands Juristenblad

Document version:
Peer reviewed version

Publication date:
2015

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Broers, E.-J. (2015). Over misdaden en straffen: De betekenis van Cesare Beccaria voor het strafrecht. *Nederlands Juristenblad*, 90(17), 1155-1162. [17].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

OVER MISDADEN EN STRAFFEN

DE BETEKENIS VAN CESARE BECCARIA VOOR HET STRAFRECHT

E.J.M.F.C. Broers

1. Inleiding

In 2014 was het 250 jaar geleden dat de Italiaanse jurist Cesare Beccaria zijn traktaat *Dei delitti e delle pene* publiceerde en met deze verhandeling “over misdaden en straffen” de grondlegger zou worden van de zogenoemde Klassieke Richting in het strafrecht, een richting die streefde naar een strafrecht dat beantwoordde aan de menselijke ratio, dat derhalve redelijk was, omdat het was ontdaan van alle misstanden die het tot dan toe hadden gekenmerkt. Het gedachtegoed van Cesare Beccaria en de overige vertegenwoordigers van deze richting is inmiddels uitgekristalliseerd in de strafbepalingen en strafstelsels van Nederland en de ons omringende landen. Het is gemeengoed geworden voor de strafrechtsjuristen van nu, voor rechters, officieren van justitie en advocaten, voor wetgevingsjuristen en wetenschappers. Van hun rechtenstudie zal deze moderne juristen waarschijnlijk wel het beeld zijn bijgebleven, dat het strafrecht dat voorafging aan het door Beccaria en zijn medestanders gepropageerde rationele strafrecht, gekenmerkt werd door wreedheid en willekeur, rechtsonzekerheid en rechtsverscheidenheid – misstanden waarvan de huidige strafrechtspraktijk reeds lang is ontdaan.

Cesare Beccaria kan dan ook worden aangemerkt als één van de boegbeelden van de strafrechtswetenschap en als één van de belangrijkste wegbereiders van het hedendaagse strafrecht. Het 250-jarige jubileum van zijn verhandeling over misdaden en straffen mag dan ook een aanleiding zijn om terug te zien op de betekenis die deze Italiaanse strafrechtshervormer voor de evolutie van het strafrecht heeft gehad. Ter gelegenheid van dit jubileum werd dan ook in 2014 een Nederlandse vertaling van de oorspronkelijke Italiaanse tekst van dit beroemde traktaat opnieuw uitgegeven. In deze uitgave wordt bovendien door de Gentse hoogleraar Dirk Verhofstadt in een aantal hoofdstukken ingegaan op de persoon van Cesara Beccaria en de inhoud van zijn boek.¹ Zijn conclusie luidt dat Beccaria alle roem toekomt omdat hij de moed heeft getoond om opvattingen te verkondigen en te verdedigen die indertijd geenszins evident waren en dat deze opvattingen een enorme impact op het toenmalige en latere strafrecht hebben gehad.²

¹ D. Verhofstadt, *250 jaar Over misdaden en straffen. Cesare Beccaria*, met een voorwoord van E. Vermeersch, Antwerpen/Amsterdam, 2014. De vertaling van Beccaria's traktaat is verzorgd door J.M. Michiels en reeds eerder uitgegeven onder de titel *Cesare Beccaria. Over misdaden en straffen*, 1^e druk, Antwerpen/Zwolle, 1971; 2^e druk, Deventer, 1982.

² Verhofstadt, *250 jaar Over misdaden en straffen*, p. 113 en 116.

In deze bijdrage wil ik nagaan in hoeverre deze conclusie terecht is. Daartoe wil ik eerst stilstaan bij enkele van de gedachten die Beccaria ontvouwde in zijn *Dei delitti e delle pene* en bij een aantal voorstellen die hij daarin deed om het strafrecht van zijn tijd te hervormen. Vervolgens zal worden nagegaan, in welke mate deze gedachten en voorstellen werden nagevolgd in de strafwetgeving en in de procespraktijk van de West-Europese landen. Aan de hand van resultaten verkregen uit archiefonderzoek naar strafprocessen uit de zeventiende en achttiende eeuw wil ik ten slotte de “periode vóór Beccaria” en de “periode ná Beccaria” met elkaar vergelijken, om zo de werkelijke impact van diens hervormingsvoorstellen te kunnen nagaan.

2. Het rationele strafrecht van Cesare Beccaria

Cesare Bonesana, markies de Beccaria (1738-1794) was een kind van zijn tijd. De periode waarin zijn verhandeling over misdaden en straffen verscheen geldt wel als hoogtepunt van het verlichte, rationele denken. Als politiek-filosofische stroming bracht de Verlichting in de tweede helft van de achttiende eeuw ideeën voort zoals de scheiding van overheids machten, de binding van deze overheids machten aan geschreven recht, de bescherming van de vrijheid van het individu, het bestaan van onvervreembare rechten en rechtsbeginselen. Dit ideeëngoed werd aan de intellectuele laag der bevolking gepresenteerd in de geschriften van thans beroemde schrijvers als Charles de Secondat, baron de Montesquieu en Jean-Jacques Rousseau.

De Verlichting was eerst en vooral een liberale stroming. De individuele vrijheid van de ingezetenen van een samenleving stond bij deze Franse filosofen hoog in het vaandel. Om deze vrijheid optimaal te kunnen beschermen tegen onwenselijk geachte inbreuken door de overheid, diende er wetten te zijn waarin de bevoegdheden van de overheidsinstanties duidelijk waren omschreven. Het overheidsoptreden zou door deze wettelijke bepalingen worden begrensd en inzichtelijk worden gemaakt. Zulks diende in het bijzonder te worden gerealiseerd voor het strafrecht, aangezien daar het optreden van de overheid voor de ingezetenen het meest ingrijpend was. Niet voor niets bekritiseerde Montesquieu in dit verband de bestaande rechterlijke vrijheid bij de strafoplegging en de klassenjustitie waartoe deze aanleiding gaf. Ook over de strafoplegging zelf sprak Montesquieu zich echter uit. Naar zijn mening waren de bestaande straffen onnodig hard en ging er van deze straffen geen enkele preventieve werking uitging. Preventie van crimineel gedrag werd niet bereikt door de hardheid van de straf als wel door de zekerheid dat er gestraft zou worden.³

³ J.M. Carbasse, *Introduction historique au droit pénal et de la justice criminelle*, 2e druk, Parijs, 2006, p. 390 v.; J.P. Royer, *Histoire de la justice en France*, 2e druk, Parijs, 1996, p. 180 v.

Cesare Beccaria toonde zich een voorstander van deze vooruitstrevende ideeën en werkte ze verder voor het strafrecht, om zo te komen tot een op redelijkheid gestoeld strafrecht dat was ontdaan van alle elementen die tot misbruik en wantoestanden konden leiden.⁴ Als basisvoorwaarden voor een dergelijk rationeel strafrecht gold dat dit strafrecht voor iedereen duidelijk moest zijn en voor iedereen gelijk moest zijn. Om dit te bereiken moest het strafrecht worden gecodificeerd en moest de strafrechtelijke overheid aan dit geschreven recht worden gebonden door middel van een legaliteitsbeginsel.⁵ Voorts diende het rationele strafrecht dat Beccaria voor ogen stond zo min mogelijk wreedheden te bevatten, aangezien wreedheden in strijd waren met de menselijke natuur; wreedheden waren letterlijk in-humaan. Vanuit dit gezichtspunt diende een strafstelsel zo min mogelijk lichaamsstraffen te bevatten, zeker als zulke straffen niet ongedaan konden worden gemaakt, zoals de doodstraf.⁶

Het was echter niet louter humaniteit die Beccaria bij de door hem voorgestelde hervorming van het strafstelsel voor ogen stond. Evenals Montesquieu constateerde Beccaria dat harde straffen onvoldoende afschrikkende werking hadden. Ook hij huldigde het beginsel dat misdrijven niet werden voorkomen door de hardheid van de straf maar door de zekerheid dat er gestraft zou worden.⁷ Deze preventie van crimineel gedrag kon naar zijn mening het beste worden bereikt door strafbare gedragingen te bedreigen met gevangenisstraf. Vrijheidsbenemende straf was in de ogen van een verlicht criminalist als Beccaria de straf bij uitstek, omdat daardoor aan wetsovertreders datgene werd ontnomen wat hun meest kostbare goed was, namelijk hun vrijheid. Een dergelijke straf zou ingezetenen die geneigd waren tot misdadig gedrag – rationele mensen als zij waren – zeker doen inzien dat zij beter op het rechte pad konden blijven. En tot dit inzicht zou ook degene komen die toch van dit pad was afgedwaald en vervolgens in gevangenschap zijn zonder kon overdenken. Ook hij was immers een rationeel wezen en zou dan ook inzien dat misdaad niet loonde omdat de prijs die daarvoor moest worden betaald te hoog was.⁸

Niet alleen het bestaande strafstelsel kon geen genade vinden in de ogen van Beccaria, maar ook het gebruik van de pijnbank achtte hij een ontoelaatbaar middel om aan een verdachte een bekentenis. Bij het pijnigen van een verdachte was men in feite reeds bezig deze persoon te straffen terwijl diens schuld nog niet vaststond. Ook op dit punt ging bij Beccaria het streven naar humaniteit evenwel gepaard met overwegingen van doelmatigheid. De pijnbank werd door hem namelijk aangemerkt als een uiterst onbetrouwbaar instrument,

⁴ Voor de invloed van de denkbeelden van Montesquieu, Rousseau en andere verlichte denkers op het denken van Beccaria, zie Verhofstadt, *250 jaar Over misdaden en straffen*, p. 39-49.

⁵ Beccaria, *Over misdaden en straffen*, editie Verhofstadt/Michiels, p. 139, 141, 146-147.

⁶ Beccaria *Over misdaden en straffen*, editie Verhofstadt/Michiels, p. 179 v., 183 v.

⁷ Beccaria *Over misdaden en straffen*, editie Verhofstadt/Michiels, p. 200.

⁸ E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, Apeldoorn/Antwerpen, 2012, p. 120.

aangezien een fysiek en mentaal zwakke verdachte al gauw geneigd was een bekentenis af te leggen, ongeacht of hij de hem tenlastegelegde feiten had begaan of niet, terwijl iemand met veel wilskracht en incasseringsvermogen in staat was om de pijnigingen te doorstaan ook al was hij schuldig.⁹

Beccaria's hervormingsideeën verspreidden zich snel over Europa. Vertalingen van zijn traktaat – dat het manifest van de zogenaamde Klassieke Richting binnen het strafrecht zou worden – verschenen in Frankrijk, Engeland, Oostenrijk, Zweden, Polen en de Nederlanden. In Frankrijk toonde Voltaire zich een aanhanger van het gedachtegoed van de Italiaanse strafrechtshervormer, terwijl bijvoorbeeld ook tsarina Katharina II van Rusland en Frederick II van Pruisen niet ongevoelig voor zijn opvattingen over een milder strafstelsel waren.¹⁰ In ons land wierp Willem Schorer, raadsheer en later president van de Raad van Vlaanderen te Middelburg, zich op als een pleitbezorger van een gematigde strafrecht. In navolging van Beccaria richtte hij zijn pijlen van kritiek vooral op de pijnbank.¹¹ Beccaria's pleidooi voor vrijheidsbenemende straffen vond in Engeland gehoor bij hervormingsgezinde medestanders als John Howard en Jeremy Bentham, die beiden uitgebreide verhandelingen over dit onderwerp schreven, respectievelijk *The State of Prisons in England and Wales* (1777) en *Panopticon* (1791).¹²

3. Codificatie en humanisering van het strafrecht

In diverse Europese landen verschenen reeds aan het einde van de achttiende eeuw strafrechtscodificaties waarin tegemoet was gekomen aan Beccaria's ideeën over een gematigd strafstelsel. Zo was in de *Leopoldina* die groothertog Leopold in 1786 voor Toscane uitvaardigde de doodstraf niet opgenomen onder de strafmaatregelen. Ook in de *Constitutio Criminalis Josephina* van Joseph II die een jaar later voor Oostenrijk van kracht werd, ontbrak deze straf. In beide wetboeken was de voorkeur gegeven aan vrijheidsbenemende straffen in de vorm van gevangenisstraf en dwangarbeid.

Het was echter niet zo dat deze vroege voorbeelden van verlichte wetgeving zonder meer werden nagevolgd in de negentiende eeuw. In de eerste helft van die eeuw verschenen strafwetboeken die deels kunnen worden aangemerkt als een reactie op het milde strafrecht dat de vertegenwoordigers van de Klassieke Richting voor ogen stond.¹³ In dit verband kan in

⁹ Beccaria, *Over misdaden en straffen*, editie Verhofstadt/Michiels, p. 163 v.

¹⁰ Verhofstadt, 250 jaar *Over misdaden en straffen*, p. 65-87.

¹¹ M. van de Vrugt, *Aengaende criminele saken. Drie hoofdstukken uit de geschiedenis van het strafrecht*, Deventer, 1982, p. 39.

¹² R. McGowen, 'The Well-Ordered Prison: England, 1780-1865', in: N. Morris en D.J. Rothman, red., *The Oxford History of the Prison. The Practice of Punishment in Western Society*, New York/Oxford, 1998, p. 71-99, aldaar p. 78-80; H. Mannheim, *Pioneers in Criminology*, 2e druk, Montclair, New Jersey, 1972, p. 51-67.

¹³ R. Martinage, *Geschiedenis van het strafrecht in Europa*, vertaald door A. Wijffels, Nijmegen, 2002, p. 68, 69.

het bijzonder de Franse *Code Pénal* van 1810 worden genoemd, een wetboek met een sterk reactionair karakter ten gevolge van de misstanden waartoe de Franse Revolutie en het daarop volgende schrikbewind hadden geleid. In dit wetboek was op een groot aantal delicten de doodstraf gesteld, of lijfstraf in de vorm van geseling en brandmerking. Vrijheidsbenemende straffen waren ook in de *Code* opgenomen, waaronder deportatie, plaatsing in een tuchthuis en tijdelijke of levenslange dwangarbeid.

Dit Franse wetboek van strafrecht zou ook van kracht worden in de landen die door Napoleon bij zijn keizerrijk werden ingelijfd, zoals Spanje, Nederland, België en een deel van Italië. In die landen verving de *Code Pénal* nationale wetboeken die over het geheel genomen een veel gematigder karakter vertoonden. Zeker het *Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland* van 1809 was een wetboek geweest waarin aan doodstraf slechts een bescheiden plaats was toebedeeld. In die gevallen waarin deze kapitale straf was voorgeschreven, werd de executie op een relatief milde wijze voltrokken, namelijk door middel van het zwaard of de galg. Ook de oplegging van een lijfstraf, te weten geseling of brandmerking, was tot een minimum beperkt. Merendeels waren delicten echter bedreigd door gevangenisstraf, subsidiair verbanning, met een maximum van 20 jaar.

4. De strafrechtspraktijk in de zeventiende en achttiende eeuw

Vanwege zijn relatief milde strafstelsel is het *Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland* in onze tijd wel geroemd als een eminent voorbeeld van Verlichte, Beccariaanse wetgeving en als een grote stap vooruit in vergelijking met het strafrecht van vroeger eeuwen.¹⁴ Als men echter de strafrechtspraktijk bestudeert van de twee eeuwen die aan de invoering van dit wetboek voorafgaan, dan kan men zich de vraag stellen of de stap vooruit werkelijk zo groot is geweest als wordt beweerd. Uit diverse onderzoeken die ik heb verricht naar de strafrechtspraak van Brabant, Holland en andere gebieden in de toenmalige Nederlanden, is gebleken dat in de zeventiende en achttiende eeuw het strafrecht minder wreed en willekeurig was dan gewoonlijk wordt aangenomen. Enkele voorbeelden mogen dit verduidelijken.

In de zeventiende en achttiende eeuw werd het platteland van Brabant en Holland onveilig gemaakt door rondzwervende bedelaars, die zich dikwijls in groepen hadden verenigd en niet zelden vervielen tot crimineel gedrag. Zij maakten zich schuldig aan diefstal, inbraak, roof en afpersing, dit laatste veelal onder bedreiging van brandstichting. In opeenvolgende wettelijke plakkaten werden deze vagebonden strenge straffen in het vooruitzicht gesteld, waaronder de doodstraf. Deze straf zou onder meer aan hen worden opgelegd als zij zich schuldig hadden gemaakt aan brandstichting of zij het dreigement daartoe hadden geuit. De

¹⁴ R. Rijkse, C. Kelk en M. Moerings, *Achter slot en grendel*, 3^e druk, Alphen a/d Rijn, 1980, p. 21; W.C. van Binsbergen, *Poenaal Panorama*, Zwolle, 1986, p. 129-130.

executie zou dan worden voltrokken in de vorm van levend verbranding. Toch werd de vuurdood in de praktijk maar zelden ten uitvoer gelegd. In de regel werd een brandstichter door ophanging om het leven gebracht, respectievelijk door verwurging indien het een vrouw betrof. Om aan te geven dat zij eigenlijk voor de vuurdood in aanmerking kwamen, werd na afloop van de voltrekking van het vonnis het aangezicht van de veroordeelde geblakerd met een brandende bos stro.¹⁵

Ook in geval van valsheidsdelicten werd de toepasselijke straf slechts symbolisch voltrokken en werd zelfs geheel afgezien van een kapitale bestraffing. Officieel was het plegen van een dergelijke delict – zoals valsheid in geschrifte, het plegen van meineed, het afleggen van een valse getuigenis – bedreigd met de doodstraf en moest de terechtstelling plaatsvinden door middel van de galg of de wurgpaal. Het overgrote merendeel van de falsarissen dat heeft terechtgestaan, is de doodstraf echter bespaard gebleven. De strafrechters gingen er namelijk vanuit dat, ondanks dat de doodstraf wettelijk was voorgeschreven, zij een discretionaire bevoegdheid hadden om valsheidsdelicten naar goeddunken te bestraffen. Aan de hand van deze discretionaire bevoegdheid ontwikkelden zij een zekere standaardjurisprudentie in valsheidszaken. De dader diende onder de galg te worden geplaatst – ten teken dat dit de straf was waarvoor zij eigenlijk in aanmerking kwamen – en te worden gegeseld en gebrandmerkt, waarna zij voor het leven uit de jurisdictie moesten worden verbannen.¹⁶

Soortgelijke straffen werden uitgesproken over lichtere gevallen van incest. In het *Egtreglement voor de Generaliteit* dat in 1656 door de Staten-Generaal was uitgevaardigd, was een aantal bepalingen opgenomen die betrekking hadden op personen die wegens bloed- of aanverwantschap niet met elkaar in het huwelijk mochten treden. Gingen twee van deze personen toch een huwelijk aan, of gaven zij zich over aan een buitenechtelijke relatie, dan maakten zij zich schuldig aan bloedschande en dienden zij daarvoor aan lijf en goed te worden gestraft, met alle straffen die door het Goddelijke recht en het Romeinse recht werden voorgeschreven. Op grond van de discretionaire bevoegdheid die hem door de wetgever werd gelaten, heeft de rechter bij het vaststellen van het vonnis steeds de strafmaat afgestemd op de ernst van hetgeen was voorgevallen. Slechts in zeer ernstige gevallen van incest – bijvoorbeeld tussen naaste bloedverwanten – werd de doodstraf opgelegd, zoals nog in de volgende paragraaf zal blijken. Bestond er tussen de beide partners daarentegen slechts een

¹⁵ E.-J. Broers, 'Rabauwen, vagebonden en andere ledige personen. Strafrechtelijke vervolging van criminele gezelschappen in de zeventiende en achttiende eeuw', *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, deel 30 (2013) p. 149-167.

¹⁶ E.-J.M.F.C. Broers, "'Saecken van seer quade en dangereusen gevolge". De berechting van valsheidsdelicten door de Staatse Raad van Brabant', *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, jrg. 3 (2001) afl. 1, p. 197-106; M.S. van Oosten, 'Arbitraire straffen in de rechtspraak van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland (18e eeuw)', in: H. Franken e.a., red., *Ad personam. Opstellen aangeboden aan prof. mr. Ch.J. Enschedé ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag*, Zwolle 1981, p. 199-210, aldaar p. 206-210.

verre graad van bloed- of aanverwantschap, dan werd volstaan met een verbanning voor het leven uit de jurisdictie, dikwijls na voorafgaande geseling.¹⁷

De gegeven voorbeelden maken duidelijk dat de rechterlijke macht zich in de zeventiende en achttiende eeuw terughoudend opstelde ten aanzien van de doodstraf. Slechts voor de zwaarste misdrijven, zoals moord en doodslag, roof, brandstichting en zware gevallen van incest, werd deze straf opgelegd. En in die gevallen werd de executie meestal voltrokken op een relatief milde wijze, namelijk door middel van onthoofding of ophanging respectievelijk verwurging. Harde terechtstellingen in de vorm van radbraken, vierendelen of levend verbranden kwamen slechts sporadisch voor. Eenzelfde conclusie kan men trekken voor lijfstraffen. Uit het rijke arsenaal aan middeleeuwse lijfstraffen werd in deze periode alleen nog de geseling en de brandmerking frequent toegepast, waarbij laatstgenoemde sanctie tevens de functie van "strafblad" vervulde, waaraan de strafrechter kon aflezen dat de betrokken persoon zich al eerder aan misdrijven had schuldig gemaakt. Slechts zelden werd overgegaan tot een zwaardere vorm van lichamelijke straf, zoals het afkappen van een hand. De straf die blijkens bewaard gebleven rechterlijke vonnissen het meest werd opgelegd, was een vrijheidsbeperkende straf, namelijk verbanning, hetzij voor een bepaalde aantal jaren hetzij voor het leven.¹⁸

In zeer grove trekken ziet men in de procespraktijk van de zeventiende en achttiende eeuw reeds de contouren van het strafstelsel dat later zou worden opgenomen in het *Crimineel Wetboek* van 1809. Men zou dan ook kunnen stellen dat er bij dit wetboek minder sprake was van een echte vooruitgang ten opzichte van voorgaande eeuwen als wel van een voortgang van ontwikkelingen die in die eeuwen reeds in gang waren gezet. Het was evenwel niet slechts in de Nederlanden dat de rechter in veel gevallen lichtere straffen oplegde dan de wetgever had voorgeschreven. Ook bij de rechterlijke macht van bijvoorbeeld Spanje, Frankrijk, Duitsland en Engeland kan men in deze periode een zekere terughoudendheid ten aanzien van dood- en lijfstraffen constateren.¹⁹ Aan deze relatief gematigde houding wat betreft de strafoplegging lijkt Verhofstadt in zijn schets van het strafrecht in Beccaria's tijd voorbij te zijn gegaan, waar hij zich voor een belangrijk deel heeft gebaseerd op diverse zestiende- en zeventiende-eeuwse strafrechtscodificaties en enkele ophefmakende zaken uit de *Histoire de Parlement de Paris* van Voltaire.²⁰

¹⁷ E.-J. Broers, "Oneerbaerheden, tot groote kleynachtinghe van de publicque autoriteyt, ende verswaringe van den toorn Godts over desen Staet". De Raad van Brabant en het Egtreglement 1656', in: E.-J. Broers en B. van Klink, red., *De rechter als rechtsvormer*, Den Haag, 2001, p. 47-63, aldaar p. 58-61.

¹⁸ E.J.M.F.C. Broers, *Van plakkaat tot praktijk. Strafrecht in Staats-Brabant in de zeventiende en achttiende eeuw*, 2^e druk, Nijmegen, 2006, p. 108; P. Spierenburg, 'The Body and the State: Early Modern Europe', in: Morris en Rothman, red., *The Oxford History of the Prison*, p. 44-70, aldaar p. 55-58.

¹⁹ Martinage, *Geschiedenis van het strafrecht in Europa*, p. 38 v., 54 v.

²⁰ Verhofstadt, *250 jaar Over misdaden en straffen*, p. 29-37.

Toch dient men ervoor te waken om deze terughoudendheid zonder meer te veralgemeniseren. Hoewel de toepassing van harde straffen over het geheel genomen afnam, kon er met betrekking tot bepaalde delicten juist een verharding van de repressie plaatsvinden. Zo werd er in de achttiende eeuw in bijvoorbeeld Brabant en Holland hard opgetreden tegen criminele benden die in steden of op het platteland actief waren en het plegen van geweld niet schuwden. In opeenvolgende wettelijke verordeningen drong de wetgever er bij de justitie op aan om dergelijke benden onschadelijk te maken en de leden ervan te arresteren en voor het gerecht te brengen. Na het houden van klopjachten werden veel van zulke criminele gezelschappen door de ambtenaren van justitie opgerold. De meeste van de aangehouden leden werden veroordeeld tot geseling, brandmerking en verbanning voor het leven. De aanvoerders en andere kopstukken van de bende bleef de doodstraf echter niet bespaard, zeker niet als zij zich bij hun criminele activiteiten van wapens hadden bediend.²¹

Op eenzelfde harde manier werd in de jaren 1730-1732 opgetreden tegen homoseksuelen, die in het bijzonder in Utrecht en Holland op grote schaal werden vervolgd. Terwijl voorheen niet of nauwelijks tegen hen was opgetreden, werden in deze jaren plegers van “de zonde waarover men niet spreekt” in groten getale opgepakt en berecht vanwege de onrust en angst die zij onder de bevolking teweegbrachten. Veel van de strafprocessen die werden aangespannen, eindigden met een doodvonnis. De veroordeelden dienden door middel van het vuur te worden terechtgesteld, maar in voorkomende gevallen werden zij bij wijze van “gratie” door verwurging of verdrinking terechtgesteld. Was het bewijs tegen de verdachte te zwak, maar kwam wel vast te staan dat deze zich aan onbetamelijk gedrag had schuldig gemaakt, dan volgde er een strenge geseling en een levenslange verbanning uit de jurisdictie.²²

In dit licht moeten ook enkele van de delicten worden gezien die door Verhofstadt worden genoemd als voorbeelden van harde repressie, zoals ketterij en hekserij, delicten die net als sodomie aanleiding gaven tot massale vervolgingen en harde executies.²³ Dit harde justitiële ingrijpen zal zijn voortgekomen uit angstpsychoses onder de bevolking, waanvoorstellingen, angst voor een teloorgang van Christelijke normen en waarden. De

²¹ Broers, ‘Rabauwen, vagebonden en andere ledige personen, p. 160-165; Martinage, *Geschiedenis van het strafrecht in Europa*, p. 55; B.C.M. Jacobs en M.E. Hiemstra, ‘Aan de grenzen van de samenleving. Criminaliteit en jurisdictiemacht in het grensgebied van Staats-Brabant en Holland in de achttiende eeuw’, *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, deel 12 (1995) p. 82-118, aldaar p. 106-108; dezelfde, ‘Grenzeloos banditisme als traditie: de bende van Calotte 1754-1766’, in: J.M. Goris, red., *De criminaliteit in de Kempen*, Herenthal/Roosendaal 2011, p. 25-50, aldaar p. 48-49.

²² Martinage, *Geschiedenis van het strafrecht in Europa*, p. 55; A.H. Huussen jr, ‘Sodomy in the Dutch Republic’, in: M.B. Duberman, red., *Hidden from History. Reclaiming Gay and Lesbian Past*, New York, 1989, p. 141-149; dezelfde, *Veroordeeld in Friesland. Criminaliteitsbestrijding in de eeuw der verlichting*, Leeuwarden, 1994, p. 125-140.

²³ Verhofstadt, *250 jaar Over misdaden en straffen*, p. 32.

bestrijding van deze delicten is echter geenszins indicatief voor het justitiële beleid in strafzaken in de voorliggende periode.

Wat betreft de tortuur als dwangmiddel om tot een bekentenis te komen, moet men er eveneens voor waken om het oude strafrecht volledig in de sleutel van het “pijnlijke verhoor” te plaatsen. Getuige de bewaard gebleven procesdossiers is het zeker niet zo geweest, dat dit dwangmiddel in elk strafproces een rol heeft gespeeld. In de regel konden slechts kapitale delicten voor een zogeheten scherpe examinatie in aanmerking komen, maar ook dan gingen rechterlijke instanties er dikwijls toe over om advies in te winnen bij rechtsgeleerden over het al dan niet mogen overgaan tot deze vorm van verhoor.²⁴ Reeds in de zeventiende eeuw waren er bovendien strafrechtswetenschappers die opteeden voor een grote terughoudendheid met betrekking tot het aanwenden dit dwangmiddel. Zo was bijvoorbeeld de Utrechtse hoogleraar Antonius Matthaeus II, auteur van het in 1644 gepubliceerde commentaar *De criminibus*, van mening dat slechts in uitzonderingsgevallen een verdachte aan martelingen mocht onderworpen.²⁵

5. Van tuchthuisstraf naar gevangenisstraf

Zoals in de vorige paragraaf is opgemerkt, was er reeds in een vroeg stadium in de evolutie van het strafrecht sprake van een zekere terughoudendheid ten aanzien van het opleggen van dood- en lijfstraffen. Als alternatief voor deze straffen zou Beccaria in 1764 de vrijheidsbeneming voorstellen, omdat deze straf naar zijn mening humaner was en een grotere preventieve werking had. Deze straf was evenwel minder nieuw dan men wellicht zou denken. In de zeventiende eeuw waren in diverse Europese landen al vormen van vrijheidsstraf geïntroduceerd, zoals dwangarbeid, galeistrاف en tuchthuisstraf.²⁶ Ook aan de invoering van deze strafmaatregelen lag deels het streven tot humanisering van het strafstelsel ten grondslag. Verder werd vooral beoogd om enerzijds misdadige elementen uit de samenleving te verwijderen en anderzijds deze elementen dienstbaar te laten zijn aan diezelfde samenleving.

Voor de Nederlanden werden deze doelstellingen verwoord door Dirck Volkertszn Coornhert in zijn boek *Boeventucht* uit 1587.²⁷ De humanist Coornhert zag als oorzaak van veel criminaliteit de ledigheid van grote groepen mensen, die zich liever aan andermans eigendommen vergrepen dan op een eerlijke wijze in hun levensonderhoud te voorzien. Om

²⁴ B. Jacobs, 'Is het wel de rechter die het recht vindt?', in: E.-J. Broers en B. van Klink, red., *De rechter als rechtsvormer*, Den Haag, 2001, p. 27-46, aldaar p. 34-37.

²⁵ Van de Vrugt, *Aengaende criminele saken*, p. 37-38.

²⁶ Martinage, *Geschiedenis van het strafrecht in Europa*, p. 40-41; Spierenburg, 'The Body and the State', p. 58-65.

²⁷ Dirck Volkertszn Coornhert, *Boeventucht. Ofte middelen tot mindering der schadelijke ledigghangers*, opnieuw uitgegeven, vertaald en van commentaar voorzien door A.J. Gelderblom en M. Meijer Drees, Muidenberg, 1985.

het kwaad bij de wortel aan te pakken dienden zulke mensen te werk worden gesteld – daar had niet alleen de maatschappij voordeel van maar ook de veroordeelden zelf, aangezien zij de kans kregen te wennen aan het verrichten van eerlijk werk, hetgeen hun terugkeer in de samenleving mogelijk maakte.

Hoewel de tuchthuizen wezenlijk verschilden van de gevangenis die Beccaria in 1764 voor ogen had, speelde bij beide penitentiaire instellingen, behalve humaniteit van de strafmaatregel, ook de verbetering van de veroordeelde delinquent een rol. Zowel in het tuchthuis als in de gevangenis kreeg deze persoon namelijk de kans om zichzelf tot een beter mens te maken, waarmee het voor hem mogelijk was in de maatschappij terug te keren. In de gevangenis zou de veroordeelde tijdens zijn opsluiting in alle eenzaamheid gaan nadenken over hetgeen hij had gedaan en vervolgens tot het inzicht komen dat hij dit in de toekomst beter niet nogmaals kon doen. Bij het tuchthuis was de idee dat de veroordeelde zou wennen aan het verrichten van eerlijke arbeid, zodat hij na het uitdienen van zijn straftijd niet opnieuw het slechte pad hoefde op te gaan.

In de praktijk zou de verbetering en resocialisatie als nevendoeleinde van tuchthuisstraf echter steeds verder uit zicht raken. Zonder enige vorm van selectie werden grote groepen veroordeelden in deze instellingen opgesloten, ongeacht waaraan zij zich hadden schuldig gemaakt, terwijl de opgelegde straftijd niet zelden een zeer groot aantal jaren bedroeg en veelal werd gevolgd door een levenslange verbanning uit de jurisdictie.

Eenzelfde euvel deed zich echter ook gevoelen toen een eeuw later criminelen tot gevangenisstraf werden veroordeeld. Het strafrecht van Beccaria en zijn Klassieke Richting kan namelijk wel worden getypeerd als een “daadstrafrecht”, in die zin dat bij de strafoplegging de aandacht vooral uitging naar de gepleegde daad en veel minder naar degene die deze daad had gepleegd en de redenen waarom hij zulks had gedaan. Indachtig het uitgangspunt dat elk mens, dus ook de criminele mens, een rationeel wezen was en rekening houdend met het beginsel dat alle mensen gelijk waren, werd er bij de strafoplegging niet gedifferentieerd tussen verschillende daders en werd “de dader” naar “de gevangenis” gestuurd.²⁸ Pas heel geleidelijk zou hierin in de loop van diezelfde negentiende eeuw verandering komen. En even geleidelijk zouden toen de doodstraf en de lijfstraffen geheel uit het strafstelsel van de Europese landen verdwijnen.

6. Besluit

Cesare Bonesana, markies de Beccaria was een verlicht denker. Geïnspireerd door de denkbeelden van – vooral – Montesquieu, was hij op zijn beurt een bron van inspiratie voor –

²⁸ Van Binsbergen, *Poenaal Panorama*, p. 138; Rijkse, Kelk en Moerings, *Achter slot en grendel*, p. 20.

vooral – de intellectuele elite van zijn tijd. Wel kan worden gezegd had hij zijn tijd meehad, aangezien vanaf de zestiende eeuw, en zeker in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw, de rechtspraak over het geheel genomen een relatief milder en humaner karakter kreeg. Wat betreft deze verzachting van het strafrechtelijke beleid heeft Beccaria wellicht de wielen niet zozeer in beweging gezet, maar hij heeft er wel voor gezorgd dat ze sneller gingen draaien. Beccaria's verhandeling over misdaden en straffen is dan ook zeker een katalysator geweest bij de verdere evolutie van het strafrecht vanaf de laatste decennia van de achttiende eeuw.

Zo verdween de tortuur reeds snel na het verschijnen van *Dei delitti e delle pene* uit het strafrecht van een aantal Europese landen, waaronder Nederland.²⁹ Daarentegen zou het nog tot in de tweede helft van de negentiende eeuw duren voordat de doodstraf en de lijfstraf volledig uit het strafrecht van Europa waren verdwenen. In datzelfde tijdvak werden de tekortkomingen van de Beccaria's Klassieke vrijheidsstraf onder ogen gezien door Moderne criminologen en juristen. Volgens de vertegenwoordigers van deze Moderne Richting diende de rechter bij de strafoplegging te differentiëren tussen diverse typen daders en diende hij de straf zoveel mogelijk te individualiseren overeenkomstig de karaktereigenschappen en verdere kenmerken van de persoon die terechtstond, waarbij hij mede rekening moest houden met de mogelijkheden van deze persoon om te resocialiseren.

²⁹ E-J. Broers, 'History of Criminology', in: M. Herzog-Evans, red., *Transnational Criminology Manual*, 3 delen, Nijmegen, 2010, deel 1, p. 33-51, aldaar p. 45.